

1.

LÁTIÐ ALDREI ÞÁ ÓGÆFU HENDA,
AÐ VANDROSKI VALDI SUNDRUNGU.

Fullveldisræða 1. desember 1940
(Ísafold og Vörður, 7. des. 1940)

Háttvirtu filheyrendur.

Í öndverðu hófu forfeður vorir hér landnám vegna þess, að svo rík var frelisþrá þeirra að þeir kusu fremur að yfirgefa ætt og óðal og leita hingað norður, en lúta drottinsvaldi annarra, kúgun og ofbeldi.

Hver sá, er kynnir sér sögu Íslands, mun komast að raun um, að án þjóðfrelsis geta Íslendingar eigi dafnað, fremur en gróður jarðar án yls og sólar.

Á þjóðveldistímanum lifa Íslendingar í nær 4 aldir við fullt frelsi og sjálfstjórn. Þá þróast hér menning, sem um margt er sérstæð. Þjóðskipulagið, löggjöfin, trúarlífið, allt ber það vitni um þroskaða og frjálsmannlega hugsun. Á þeim tímum eignast Íslendingar bókmenntir, er reynst hafa þess megnugar að varðveita tungu vora og þjóðerni fram á þennan dag. Bókmenntir, sem nú eru kunnar víða utan landsins stranda, og lifa munu um aldur og æfi, bæði hér og þar, meðal þess er bezt þykir og fráberast í allra þjóða bókmenntum.

Eftir að Íslendingar glötuðu þjóðfrelsinu lamaðist þróttur þeirra og andlegt atgervi í viðjum ófrelsis í 5 aldir, en strax og ný frelsissól rann, var sem kraftar þjóðarinnar væru leystir úr læðingi og brytust út til nýrra átaka og afreka.

Hinn 1. desember 1918 mun jafnan verða talinn einn mesti merkisdagur í sögu þjóðarinnar. Þann dag var Ísland viðurkennt frjálst og fullvalda ríki og öðlaðist jafnframt lagalegan rétt til þess að taka í eigin hendur öll yfirráð allra sinna mála eftir árslok 1943.

Eigi fögnuðu Íslendingar þessum merka áfanga í sjálfstæðisbaráttunni með stórfenglegum hátíðahöldum, enda hafði þá nýverið geysað í höfuðstaðnum ægileg drepsótt, er naumast var hjá liðin, og hafði skilið eftir mörg sár og djúp.

Öllum þeim er viðstaddir voru mun þó verða ógleymanleg hin látlausa athöfn, er fram fór hér í höfuðstaðnum, er íslenzkur ríkisfáni var í fyrsta sinn dreginn að hún á stjórnarráðshúsi hins frjálsa og fullvalda íslenzka ríkis.

Síðan hefur 1. desember verið hátíðisdagur Íslendinga.

Þann dag hafa Íslendingar um land allt komið saman til þess að minnast og gleðjast og vinna heit, alltaf árlega, allt þar til í fyrra, að þessi hátíðahöld féllu niður að mestu eða öllu.

Íslendingar hafa að undanfögnu sérstaklega valið 1. desember til reikningsskila. Þann dag hefir þjóðin viljað skoða sjálfa sig í skuggsjá raunveruleikans, leitast við að gera

sér grein fyrir, hvar hún hefir verið á vegi stödd, hvað hún hafði vel gert og hvað miður, hvert stefndi og hversu mætti bæta úr misfellunum og auka líkur fyrir því, að framtíðin mætti færa þjóðinni farsæld og blessun. Hafa dómarnir um þjóðina verið nokkuð misharðir. Um hitt hefir ríkt full eining, og eigi sízt á 20 ára fullveldishátíðinni, 1. desember 1938, að framundan lægi rudd gatan beint að hinu langþráða marki, algjörum yfirráðum Íslendinga yfir öllum sínum málum. Allir voru þá sammála um það, að stefna þangað óhikað með öllum þeim hraða, er lög stóðu frekast til, og allir voru á eitt sáttir um, að úr þessu settu Íslendingar það við sig sjálfa og eina, hver yrði endir hinnar löngu sjálfstæðisbaráttu þjóðarinnar.

Síðan eru nú liðin tvö ár -- tvö viðburðarík ár -- um allt er varðar framtíð þjóðar vorrar og raunar alls mannkynsins.

Í sögu Íslands munu viðburðir þessara ára verða taldir merkari flestu því, er sagan nú geymir, þótt vel megi vera, að það sé nú framundan, er enn meiri tíðindum þyki sæta.

Vér Íslendingar höfum á þessum tíma borið gæfu til að sameina kraftana. Nær hálfu ári áður en styrjöldin braust út, var hér mynduð þjóðstjórn, studd af öllum lýðræðisflokkum landsins. Óttinn við að misstíga sig á síðasta áfanganum á leið til algjörs þjóðfrelsis, vann það þrekvirki að sigra úlfúðina, er sprottið hafði upp af hinu viðurstyggilega návígi í þessu landi kunningsskaparins. Þetta er fagur vottur um sterka frelsisþrá Íslendinga.

Dá hafa og þeir atburðir orðið er miklum fögnuði myndu hafa valdið ef öðruvísi hefði á staðið. Á ég við það, er öllum er kunnugt, að Íslendingar hafa nú tekið í eigin hendur alla stjórn utanríkismála sinna og flutt æðsta valdið í málefnum ríkisins inn fyrir landsteinana. En þessar ákvarðanir, er Alþingi Íslendinga tók aðfaranótt hins 10. apríl síðastliðins, eru bein afleiðing þess, að sambandsland vort, Danmörk, hafði verið hertekið, enda ákvað Alþingi jafnframt, að þær giltu aðeins "að svo stöddu", hvað sem síðar reynist. Sé ég því eigi ástæðu til þess að fjölyrða um þær að þessu sinni, en læt nægja að geta þess, að Íslendingar hafa hvarvetna haft sóma af því, hve skjótt þeir brugðu við og hve giftusamlega þeim tókst að rata meðalhófið í þessu mikla vandamáli.

Þess kann að vera vænt, að ég geri að umræðuefni, hverra aðgerða muni að vænta í sjálfstæðismálunum á næsta Alþingi. Ég get ekki orðið við þeim óskum. Ríkisstjórnin er öll á einu máli um það, að eigi beri að gera neitt heyrum kunnugt um fyrirætlanir í þessum efnum fyrr en málið er útrætt innan stjórnarinnar og miðstjórna og þingflokka lýðræðisflokka.

Dá er þess enn ógetið, er menn sízt höfðu séð fyrir, að land vort var hernumið hinn 10. maí síðastliðinn, réttum mánuði eftir að vér höfðum tekið hinar mikilvægu ákvarðanir.

Íslensk stjórnarvöld mótmæltu að sjálfsögðu "kröftuglega ofbeldi því sem hinn brezki herafli" framdi "er hlutleysi Íslands var freklega brotið", eins og stendur í bréfi því, er ríkisstjórnin þá samdægurs afhenti sendiherra Breta.

Að öðru leyti vísaði ríkisstjórnin til bréfs, er hún, að gefnu tilefni, hafði afhent aðalræðismanni Breta hinn 11. apríl síðastliðinn, en þar segir meðal annars:

"Aðstaða Íslands er hins vegar sú, að þegar sjálfstæði Íslands var viðurkennt 1918, lýsti það yfir ávarandi hlutleysi og er auk þess vopnlaust. Ísland vill því hvorki né getur tekið þátt í hernaðarlegum aðgerðum né gert bandalag við nokkurn hernaðaraðila.

Þó að íslensku ríkisstjórninni dyljist ekki, að íslenska þjóðin er þess ekki megnuð að verja hlutleysi sitt, vill hún taka það skýrt fram, að hún mun mótmæla hvers konar aðgerðum annarra ríkja, sem í kynni að felast brot á þessari stefnu".

Hygg ég, að ríkisstjórnin hafi ekkert frekara getað aðhafzt, er að formi eða efni hefði verið til bóta úr því sem komið var.

Það er sannmæli, að enginn veit sína sýna fyrr en öll er. Ég viðurkenni, að vér Íslendingar höfum verið á þetta minntir. Oss skilst nú betur en á 20 ára fullveldishátíðinni, að fleiri spinna nú örlagaþræði Íslendinga en sjálfir vér, og að ef til vill erum vér ekki alveg jafn einráðir og vér ætluðum um það, hvenær og hvernig vér stígum inn í hið fyrirheitna land fullveldis og algerðra yfirráða allra málefna vorra.

En enginn skyldi þó halda, að vér getum engin áhrif haft á örlög vor.

Það gildir oss sem aðra, að eigi skiptir það eitt máli, og eigi heldur aðalmáli, hvað að höndum ber, heldur varðar það mestu hversu við er orðið. Vér kennum að vísu kvíða og finnum hversu smáir vér erum og máttvana, en vér finnum

einnig styrk smáþjóðarinnar, sem vegna uppruna síns, tungu, bókmennta og sögulegrar þróunar á sér helgan rétt, sem aldrei verður afmáður og aldrei að eilífu frá henni tekinn.

Sú trú er leiðarstjarna vor á þessum tímum óvissu og alvöru. Af henni látum vér stjórnast jafnt um orð sem athafnir.

Vera má að í mínum sporum myndi einhver fremur kjósa að þegja um hernám Íslands en tala um það. Ég kýs þó síðari kostinn, þann að tala um það, sem allir hugsa um, það, hvaða áhrif ætla megi að hernám Íslands hafi á framtíð þjóðarinnar.

Hefðu Bretar sjálfir ekkert sagt um sínar fyrirætlanir, og vér yrðum að byggja vonirnar á því einu, sem oss þætti líklegast, þætti mér skynsamlegt að álykta á þessa leið:

Verði Bretar undir í styrjöldinni, munu aðrir fara með úrskurðarvöldið. Mér þykir jafn fjarstætt að ætla, að Þjóðverjar létu þá hernám Íslands bitna á oss, sem það, að Bretar hyggðu á hefndir í garð Dana út af hernámi Danmerkur.

Að hvorugu geta nokkur skynsamleg rök legið - hvorugt ætti því að þurfa að óttast.

Sigrí Bretar hins vegar, vildi ég fyrst mega byggja á því, er þeir hafa undanfarna áratugi sagt um gildi smáþjóðanna, sjálfsákvörðunarrétt þeirra og frelsi.

"Guð hefir útvalið smáþjóðirnar til þess að færa göfugustu vínin að vörum mannanna barna, svo hjörtu þeirra megi gleðjast, andans sýn glæðast. trú þeirra vaxa og styrkjast."

"Frá smáþjóðunum hefir heiminum hlotnast fegurstu og mestu listaverkin".

Þetta eru orð þess af þjóðforingjum Bretar, er á síðari árum hefir náð hvað mestri lýðhylli þar í landi, og ekki sízt vegna þess, hve meistaralega hann kynni að segja það, sem þjóðin hugsaði.

"Réttlætið er dýrmætasta eignin", hefir hann einnig sagt, og efnislega svipuð ummæli hafa flestir forystumenn Bretar látið sér um munn fara.

Íslendingar eiga ekki að þurfa að óttast ástæðulausa ásælni af hendi þjóðar, er þannig hugsar.

Dá hafa Bretar og í þessari styrjöld letrað sjálfsákvörðunarrétt allra þjóða á fána sinn. Stórveldi, sem sigrar undir þeim fána, getur ekki fagnað sigrinum með kúgun eða frelsis-skerðingu minnsta og varnarlausasta ríkis veraldarinnar.

Loks er svo sú staðreynd, að sigri Bretar, verður vart séð, að þeim geti verið knýjandi nauðsyn að ná hér fótfestu.

Af öllu þessu ætla ég að álykta megji, að strax eftir lok ófriðarins, myndu Íslendingar öðlast að nýju fullt frelsi, þótt ekkert lægi fyrir annað en rök skynsemi og réttlætis.

En Bretar hafa talað.

Daginn, sem Bretar hernámu Ísland, gekk sendiherra þeirra á fund ríkisstjórnar Íslands, og gaf, fyrir hönd brezku ríkisstjórnarinnar, hátíðlegt fyrirheit um það, að það væri "fastur ásetningur hennar að kalla þennan her heim þegar er yfirstandandi ófriði lýkur, og að hún hafi engan ásetning eða ósk um að skipta sér af núverandi stjórn landsins".

Bretar munu aldrei svíkja þessi heit. Þar er í húfi eigi aðeins þjóðfrelsi Íslendinga, heldur og þjóðarheiður Breta. Þessi eiður hins mikla og völduga heimsveldis, er því í dag dýrmetasti fjársjóður vorrar litlu og varnarlausu þjóðar.

Vinni Bretar styrjöldina þurfum vér eigi að grundvalla kröfur vorar um brottför herliðs þeirra úr landi og landhelgi Íslands, og algert afskiptaleysi þeirra af málefnum vorum, eingöngu á fornum, sögulegum rétti Íslendinga, heldur getum vér og byggt á nýjum skýlausum loforðum og fyrirheitum Breta sjálfra.

Að öllu þessu athuguðu tel ég, að á hverju sem veltur í ölduróti umheimsins, hvor hernaðaraðilinn sem það verður, er sigur ber af hólmi, þá bendi allt til þess, að hernám Íslands hafi ekki úrslitabýðingu um framtíð þjóðarinnar.

Stúdentar, eldri og yngri, og æskulýður höfuðstaðarins, er í dag samfylkir með stúdentum, virðist vera mér samdóma um þetta.

Í tuttugu ár höfðu stúdentar fangað fullveldinu með því að fara fylktu liði um götur höfuðstaðarins og hlýða á ræðu af svölum Alþingishússins.

Í fyrra brugðu þeir þessari fögru venju. Ástæðan var sú, að hinn 30. nóvember bárust hingað þær fréttir, að 170 milljónir hálfvilltra og grimmúðugra Ásíumanna hefðu ráðizt á nágranna sína og þriggja milljóna þjóð.

Deim hildarleik er nú löngu lokið. Hann stóð nógu lengi til þess að fylla menn andstyggð á grimmd, og undrun yfir vesældómi milljóna múgveldisins. En Finnar, sem að sönnu létu bæði lönd og líf sinna vöskustu sona, skráðu nafn sitt óafmáanlegu lettri í sögu allra alda, með hetju-
dáð og manndómi, sem trauðla á sér sinn líka.

Það var óttinn um örlög þessarar hraustu manndómsþjóðar, sem róði því, að íslenzkir stúdentar höfðu ekki geð í sér til þess að fagna þjóðfrelsi og fullveldi Íslendinga í fyrra.

Það sé hér sagt þeim til verðugs lofs.

Nú ári síðar, er hinn þjóðlegi fagnaður vakinn að nýju.

Á þessu ári hefir þó meðal annars það skeð, að sambands-
þjóð vor hefir verið hertekin, að önnur þjóð, okkur jafn hjartfólgin, hefur verið buguð með vopnavaldi, og loks að vort eigið land er hernumið.

Þrátt fyrir þetta taka stúdentar nú upp þá fullveldisgleði, er í fyrra féll niður.

Stúdentar vita, að hvorki hópganga né hreystiyrði megna að blása nýjum lífsanda í þjóðfrelsið, ef það væri í heljar-
greipum. Engin látaleti geta fjarlæggt hættuna, ef hún vofir yfir. Samt sem áður fagna þeir fullveldinu í dag. Það er vegna þess, að þeir telja, að rás viðburðanna hafi ekki búið því grand.

Góðir áheyrendur.

Íslendingar mega í dag renna augunum fram hjá þeim óbærilegu raunum er hundruð milljóna frænda og vina verða að þola. En vér skulum nota fullveldisdaginn til þess að gera oss grein fyrir vorri eigin afstöðu. Í flestum eignum er oss nú meiri vandi á höndum en venja er til. Allir þættir athafna og fjármálalífsins eru flóknari og viðfangsefni fleiri og vandmeðfarnari en fyrr. En þó er sá vandinn ef til vill mestur, að haga svo sambúðinni við hið fjölmenna erlenda setulið, er nú í fyrsta skipti býr í landi voru, að eigi hljótist veruleg vandkvæði af. Mega Íslendingar hvorki sýna Bretum hroka né ókurteisí, og þaðan af síður auðmýkt eða undirlægjuhátt, heldur eigum vér í hvívetna að koma fram sem frjálsbornir menn, er kunna að vera einarðir án dónaskapar og kurteisir án fleðuháttar.

Íslendingum gefst nú óvenjulegt færi á að sanna hvers virði eru djúpar rætur. Vér eigum að sýna heimsveldisþegnum, er nú eru í sambýli við oss, hvort heldur sagan, bókmenntirnar, þjóðernið og frelsið, eru aðeins djásn, er komið geti í eyður verðleikanna, eða mannbroddar til þess að fóta sig með á svelli, er öðrum rótminni þjóðum yrði hált á. Vér þurfum að gera oss ljóst, að vér ráðum sjálfir miklu eða mestu um framkomu útlendinganna við oss. Oss ber að láta oss skiljast, að með því verður styrkur vor mestur, að vér, vegna framkomu vorrar, njótum virðingar þeirra. Til þess þurfum vér eigi aðeins að standa við loforð vor og skuldbindingar í hvívetna, heldur og að stjórna svo öllum vorum málefnum, að eigi orki tvímælis, að vér séum vel færir til þess.

Íslendingar.

Minumst nú þess hve móðurmálið er hreint, mjúkt og ríkt, hversu fagur er dalurinn og heður jökla hringurinn. Látum þá ást, er svellur í brjóstum vorum hvenær sem vér þurfum að hverfa burt frá fósturjarðar ströndum, brjótast út í ljósum lögum, er lýsi upp, og vísi veginn yfir sérhverja torfæru, er framundan kann að vera.

Minumst þess, að saga vor er ekki eingöngu sigrar, heldur fyrst og fremst barátta og þrautir. En náttúra landsvörs og óblíð líf skjör hafa mótað sterkan vilja. Einbeinum þeim vilja að baráttunni fyrir því, að 120 þúsund sálir, sem búið hafa á 100 þúsund ferkílómetra lítt ræktuðu og hrjóstrugu landi norður undir íshafi, sem frjáls og fullvanda menningarþjóð, láti aldrei bugast, heldur stælist við hverja nýja þraut.

Í sögu vorri stendur:

Lands vors tjón var arfur eigin syna
Öld sem kynnti heiftúð sína blinda,
dauðafjötur knýtti sjálfri sér.

Dér, sem unnuð að þjóðlegri einingu, af ótta við að styrjöld kynni að brjótast út, og þér, sem stuðluðu að þjóðlegri einingu, af kvíða fyrir því að þjóðinni yrði fótaskortur áður en náð yrði eíðasta áfanga frelsis og fullveldis, minnizt nú þess, að án frelsis hafa Íslendingar aldrei notið gleði né atgerðis, og látið aldrei þá ógæfu henda, að vanþroski valdi sundrung, nú, eftir að heimstyrjöldin er riðin yfir og vort eigið ástkæra land hernumið.